

ATENAJOS SOFISTA
ATENAJOS, *UCZTA MĘDRCÓW*, PRZEŁOŻYLI,
WSTĘPEM I KOMENTARZEM OPATRZYLI KRYSZYNA
BARTOŁ (KSIĘGI I–II, VI–VII, XI–XII, XIV, XV 665A–686C)
I JERZY DANIELEWICZ (KSIĘGI III–V, VIII–X, XIII,
XV 686D–702C), WYDAWNICTWO POZNAŃSKIE,
POZNAŃ 2010, S. 1374

HELENA CICHOCKA

Uniwersytet Warszawski

Atenajos swoim dziełem doskonale wpisuje się w atmosferę tej – nazwijmy ją – bluszczowej kultury drugiej sofistyki, która znalazłszy solidny punkt oparcia w dawnej świetności Hellady, płoży się wokół niej i rozrasta, a zakorzeniona w przeszłości wypuszcza pędy i przemienia się w gęsto ulistnioną roślinę zadziwiającą świeżością i oryginalnością kształtów¹.

Prąd literacko-kulturowy, którego nazwę „druga sofistyka” wprowadził na przełomie II i III wieku n.e. do literatury przedmiotu jeden z pierwszych przedstawicieli tego nurtu – Filostrat, został określony przez niego mianem „filozofującej retoryki”². Tym samym druga sofistyka znalazła

¹ Cf. *Wstęp (Uczta mędrców jako utwór z czasów drugiej sofistyki)*, s. 27.

² Cf. Flawiusz Filostratos, *Żywoty sofistów*, przeł., wstępem i komentarzem opatrzył M. Szarmach, Toruń 2008, ks. I, s. 22: „Drugą Sofistykę należy uważać jako filozofującą retorykę. Rozprawia ona bowiem o tym samym, co filozofowie, tylko że oni, stawiając pytania i posuwając się w rozwiązywaniu tych zagadnień, w żadnym wypadku nie twierdzą, że je zgłębili, podczas gdy dawny sofista głosi, że ma o nich wiedzę... Dawna sofistyka, podejmując tematy filozoficzne, bardzo je rozwlekała. Rozprawiała więc o męstwie, o sprawiedliwości, o herosach i bogach oraz kiedy ukształtowała się postać świata. Ta zaś, która nastąpiła później, a której nie należy nazywać nową, bo też jest stara, tylko raczej drugą, przedstawia

swych czołowych reprezentantów³ przede wszystkim w takich mówcach jak Eliusz Arystydes czy Menander Retor, a także w autorach deklamacji, na przykład w Polemonie z Laodykei czy też Herodesie Attyku; kierunek drugiej sofistyki reprezentuje również literacka proza Diona z Prusy⁴, Lukiana, wreszcie samego Filostrata⁵.

Pierwszy w polskiej literaturze przedmiotu pełen przekład *Uczty mędrców* Atenajosa, pióra Krystyny Bartol i Jerzego Danielewicza, opatrzony monograficznym *Wstępem* i niezwykle wnikliwym naukowym komentarzem, ukazał się na początku 2011 roku nakładem Wydawnictwa Poznańskiego. Tłumaczenie to poprzedzały publikowane już od roku 1995⁶ artykuły jego autorów⁷ dotyczące problematyki związanej z dziełem Atenajosa z Naukratis. Dopiero jednak obszerny *Wstęp* do polskiego wydania *Uczty mędrców*⁸ ukazuje czytelnikowi tę złożoną i niekiedy dyskusyjną problematykę twórczości jednego z najcenniejszych dla literatury antycznej pisarzy: po prezentacji autora i datowaniu powstania utworu na okres rządów Marka Aureliusza (161–180 n.e.)⁹ tłumacze przechodzą do wyjaśnienia

biednych i bogatych, ludzi szlachetnych i tyranów oraz sławne tematy, których dostarcza historia”.

Cf. E.L. Bowie, *Greeks and their Past in the Second Sophistic*, „Past and Present” 46 (1970), s. 35–36: „The evidence presented has shown that in the sophistic period certain elements in the Greek world showed a marked tendency to adopt the conventions and attitudes of the past over a wide spectrum of activities. Are the Greeks of this period behaving differently from their predecessors in any significant degree or manner? And if so, why?”.

Cf. S. Nicosia, *La Seconda Sofistica*, [w:] *Lo Spazio Letterario della Grecia Antica*, vol. I, t. III, Roma 1994, s. 85–90 (I. *Sul concetto di „Seconda Sofistica”*).

³ Cf. M. Szarmach, *Druga Sofistyka*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej*, red. H. Podbielski, Lublin 2005, s. 323–346; Atenajos (II w.n.e.) jest opracowany w tym podręczniku przez J. Danielewicza w kolejnym rozdziale: *Atenajos*, s. 347–351. J. Danielewicz podkreśla w podsumowaniu tego rozdziału, że z przedstawicielami drugiej sofistyki łączy pisarza zamyślenie do opisu – wprawdzie nie retorycznego, ale encyklopedycznego (*ibidem*, s. 350).

⁴ Cf. M. Szarmach, *Dion z Prusy, monografia historyczno-literacka*, Toruń 1979.

⁵ Należy w tym miejscu przypomnieć opatrzone odpowiednimi wstępami i komentarzami przekłady pism Filostrata pióra Mariana Szarmacha, a mianowicie cytowane wyżej *Żywoty sofistów* (Toruń 2008), *Rozmowa o herosach* (Toruń 2003), *Listy miłosne* (Toruń 2008).

⁶ Cf. K. Bartol, *Atenajosa z Naukratis księga win (Deipnosophistai 25f–40f)*, „Meander” 50 (1995), s. 215–226; J. Danielewicz, *Nowe spojrzenie na Uczty mędrców Atenajosa*, „Meander” 57 (2002), s. 109–123.

⁷ Cf. *Bibliografia*, s. 70–71.

⁸ S. 7–64.

⁹ *Autor i czas powstania utworu*, s. 7–8.

znaczenia tytułu dzieła Atenajosa, decydując się na wprowadzenie do polskiej tradycji badań nad literaturą grecką terminu *deipnosofisci*¹⁰; w dalszej kolejności ukazują Ucztę mędrców *na tle tradycji sympozjonu literackiego*¹¹, po czym następuje najciekawszy chyba z punktu widzenia metodologii badań nad tradycją drugiej sofistyki rozdział – *Uczta mędrców jako utwór z czasów drugiej sofistyki*¹². Rozdział kolejny, *Utwór Atenajosa jako źródło cytatów*¹³, nawiązując do eksponowania w badaniach wcześniejszych nad tym autorem encyklopedycznego aspektu jego dzieła, wskazuje na najważniejszą zasługę Atenajosa dla literatury greckiej, a mianowicie na bardzo częste przytaczanie cytatów wielu tekstów, które przecież nie zachowały się do naszych czasów. Niezwykle ważna dla badaczy literatury antycznej jest także wszechstronna analiza budowy dzieła, techniki narracyjnej oraz sposobu prowadzenia dyskursu zawarta w kolejnym rozdziale *Wstępu*¹⁴. Następnie autorzy przekładu omawiają historię transmisji tekstu Atenajosa, zestawiają wydania oraz przekłady¹⁵. Kończącą partię *Wstępu* wypełnia przegląd treści¹⁶ 15 ksiąg *Uczty mędrców* – niezbędny zwłaszcza dla czytelnika, który nie miał dotychczas zbyt częstych kontaktów z tym wyjątkowym dla literatury antycznej dziełem¹⁷.

¹⁰ *Tytuł dzieła*, s. 9–11; *Postaci deipnosofistów*, s. 11–20.

¹¹ S. 20–26.

¹² S. 26–28.

¹³ S. 28–29.

¹⁴ S. 30–42.

¹⁵ S. 42–53.

¹⁶ S. 53–60.

¹⁷ Ukazały się dotychczas w literaturze światowej jedynie dwa pełne przekłady Atenajosa na języki nowożytny: *Athenaios. Das Gelehrtenmahl. Eingeleitet und übersetzt von Claus Friedrich, kommentiert von Thomas Nothers*, Stuttgart 1998–2001 (Hiersemann) oraz *Ateneo. I Deipnosofisti. I dotti a banchetto*. Prima traduzione italiana commentata su progetto di L. Canfora. Introduzione di Ch. Jacob, Roma 2001 (Salerno); przekład na język hiszpański jest jeszcze niepełny – do roku 2006 ukazał się przekład ksiąg I–X: *Ateneo, Banquete de los Eruditos*, G.L. Rodriguez-Noriega, Madrid 1998 (Biblioteca Clásica Gredos). Poza tym są dostępne wydania tekstu Atenajosa opatrzone jednocześnie przekładem i komentarzem: *Athenaeus, The Deipnosophists*, with an English translation by Ch.B. Gulick, London and New York 1927–1941 (Loeb Classical Library); *Athénée de Naucratis, Les Deipnosophistes*, livres I et II. Texte établi et traduit par A.M. Desrousseaux, avec le concours de Ch. Astruc, Paris 1956 (Les Belles Lettres) oraz *Athenaeus: The Learned Banqueters*, ed. and transl. by S. Douglas Olson, Cambridge (Mass.)–London 2007 (Loeb Classical Library) – do czerwca 2010 ukazały się księgi I–XIII; cf. Atenajos *Uczta mędrców, Bibliografia*, s. 69.

Wstęp kończy przesłanie od tłumaczy¹⁸, do którego niebawem powrócimy, po czym podana jest bibliografia w wyborze¹⁹. Komentowany przekład *Ucztę Mędrców* Atenajosa obejmuje prawie 1200 stron tego monumentalnego wydania²⁰. Ostatnia część omawianej edycji zawiera indeksy²¹: spis występujących w dziele postaci, cytowanych autorów, nazw osobowych i geograficznych oraz indeks rzeczowy.

Nawiązując zatem do wypowiedzi autorów przekładu (*Od tłumaczy*) zawartej w końcowej partii *Wstępu*²², należy w tym miejscu podkreślić, że podjęcie się przez Krystynę Bartol i Jerzego Danielewicza pierwszego w tradycji polskiej filologii klasycznej przekładu Atenajosa zaowocowało mistrzowskim „uporaniem się” z niezwyklejmi rozmiarami greckim tekstem, który nie stanowi przecież jednolitej całości, jest specyficznym rodzajem antologii poezji i prozy greckiej, obejmującej fragmenty utworów powstałych w ciągu pierwszego tysiąclecia rozwoju literatury greckiej. Dużą trudność musiało stanowić na przykład oddanie w tym przekładzie odpowiedniego słownictwa z różnych dziedzin: „od nazw przedmiotów użytku codziennego po terminologię medyczną, botaniczną czy odnoszącą się do muzyki, ceramiki lub budowy okrętów...”²³; poza tym należy podkreślić, że możliwość skonfrontowania przez czytelnika każdego cytatu z Atenajosa, stanowiącego przecież dokument literacki, z oryginałem, nakładała niejako na autorów przekładu obowiązek zachowania liczby wersów i oryginalnego zestawu wyrazów.

Za niemal dziewięcioletnią, żmudną pracę nad przekładem Atenajosa jesteśmy wszyscy Autorom przekładu bardzo wdzięczni. Jesteśmy także zobowiązani za *Wstęp* do przekładu – nowoczesny, mający charakter związanej monografii naukowej. Na podkreślenie zasługuje tutaj niewątpliwie interpretacja *Ucztę mędrców* Atenajosa jako utworu typowego dla okresu drugiej sofistyki²⁴. W literaturze przedmiotu zazwyczaj podkreślane było

¹⁸ *Wstęp*, s. 61–64.

¹⁹ *Ibidem*, s. 65–74.

²⁰ *Ibidem*, s. 75–1277.

²¹ *Ibidem*, s. 1279–1374.

²² Cf. *ibidem*, s. 61.

²³ Cf. *ibidem*, s. 62.

²⁴ Cf. *ibidem*, s. 26–28: *Uczta mędrców jako utwór z czasów drugiej sofistyki*.

powiązanie dzieła Atenajosa z drugą sofistyką ze względu na „kanon edukacyjny” czasów poklasycznych, na dążenie autora do „erudycyjnego popisu” oraz eksponowanie wyższości greckiej tradycji kulturowej.

Autorzy przekładu zwracają jednak szczególną uwagę na inny ważny aspekt przynależności Atenajosa do tradycji drugiej sofistyki – na

usytuowanie dzieła u zbiegu dwóch niezwykle charakterystycznych dla tego nurtu obszarów komunikacyjnych, mianowicie odbioru czytelniczego i ustnego przekazu. Zastosowanie na poziomie wewnątrztekstowej konstrukcji dzieła enuncjatywno-performatywnej techniki prezentowania erudycyjnej książkowej wiedzy (dejnosofości wygłaszają wszak długie mowy i biorą udział w *sui generis* słownym żywym agonie) sprawia, że utwór Atenajosa zaspokaja oczekiwania zarówno gabinetowych miłośników wiedzy zakłętą w księgach z minionych epok, jak i bywalców teatrów i innych miejsc publicznych, którzy z zaciekawieniem przysłuchują się efektownym popisom i deklamacjom²⁵.

Pierwszy polski komentowany przekład *Uczty mędrców* Atenajosa pióra Krystyny Bartol i Jerzego Danielewicza w wyjątkowy sposób zaspokaja potrzeby naszego rynku czytelniczego, zarówno przekazując nam treść dzieła w mistrzowskim przekładzie, jak i włączając do polskich badań nad drugą sofistyką jej nowatorskie opracowanie w świetle najnowszej naukowej literatury światowej.

²⁵ Ibidem, s. 27–28.